

Az értekezés magyar nyelvű összefoglalója

A helynevek sajátos csoportját alkotják a várak, erősségek megjelölései. Az általuk jelölt erődítmények különösen fontos szerepet töltöttek be mind az európai, mind ezen belül a magyar történelemben. A várnevek vizsgálata révén pedig nem csupán a középkori névadási gyakorlatról kaphatunk pontosabb képet, a nevek esetenként maguknak a váraknak a történetéről is vallanak.

A várneveket a műveltségi nevek, azaz az ember alkotta helyek megjelöléseinek egyik csoportjaként tartják számon szemben a természetes helyeket (hegyeket, folyóvizeket stb.) megjelölő természeti nevekkal. A két nagy névkategória különböző névfajtái közül jónéhány átfogó feldolgozása elkészült már (GYÖRFFY 2011, RESZEGI 2011, MEZŐ 1996, európai viszonylatban nézve TÓTH V. szerk. 2011, RÁCZ 2016, KÁZMÉR 1970). Éppen ezért különösen szembeötlő, hogy a műveltségi nevek másik jelentős névfajtája, a várnevek — noha a névtan mellett a történettudomány szempontjából is igen jelentősnek tekintett névfajtaról van szó — ezidáig nem részesültek átfogó feldolgozásban. Munkám célja ezért a középkori helynevek e speciális körének, a középkori várnevek csoportjának körüljárása, nyelvi- és névtani szempontú értékelése a történészi vélekedések figyelembevételével. Ennek alapján a műveltségi nevekről eddig meglévő kép is árnyalható.

A vizsgálat alapjául szolgáló névkorpuszom az Árpád-kortól 1526-ig terjedően tartalmazza a Kárpát-medence várneveit. Az Árpád-kori régi típusú várak névanyagának összeállításához KRISTÓ GYULA *A vármegyék kialakulása Magyarországon* című (1988) munkáját használtam fel, emellett ZSOLDOS ATTILA *Magyarország világi archontológiája 1000–1301* című írására (2011) is nagyban támaszkodtam. Az új típusú várak első, illetve második korszakának várai tekintetében pedig FÜGEDI ERIK *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon* című (1977) értekezését vettem kiindulási alapul. A 14. század elejétől ENGEL PÁL teljességre törekvő *Magyarország világi archontológiája 1301–1457* című (1996) munkájának adattárát is felhasználtam, mely megközelítőleg 460 vár nevét tartalmazza, továbbá Belső-Erdély területéről 35, Szlavónia területéről pedig további 100 vár adatát. E munkák főként történészek számára készültek, ennek megfelelően pontos információkat közölnek a várak típusáról, birtokosairól, várnagyairól. A nyelvészeti kutatásokhoz szorosabban kötődő ismereteket azonban csupán elvétve taglalják.

A várak korabeli névadatainak összegyűjtéséhez éppen ezért más típusú, a korabeli névanyagot közreadó forráskiadványokra is szükség van, így az Árpád-korra vonatkozóan

elsősorban GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajzát (Gy.), a *Korai magyar helynévszótár*-t (KMHsz.) és az *Árpád-kori új okmánytár*-at (ÁÚO.), a későbbi korokhoz kapcsolódóan pedig az *Anjou-kori oklevéltár*-at (AOKl.) és az *Anjoukori okmánytár*-at (A.), továbbá a *Zsigmondkori oklevéltár*-at (Zs.) és a Hunyadiak korából CSÁNKI DEZSŐ és FEKETE NAGY ANTAL kötetét (Cs., FEKETE NAGY) használtam fel. Ezek mellett azonban még számos további forráskiadvány névanyagát is áttekintettem a lehetőség szerinti teljes korpusz összeállításához. Az egyes várnevek etimológiájának feltárásához, illetve továbbélésének vizsgálatához pedig KISS LAJOS etimológiai szótárát (FNESz.) is segítségül hívtam.

A vizsgálat alapjául szolgáló névkorpuszom közel 780 várnevet tartalmaz. Ezek között nagyobb számmal szerepelnek várnevek a szlavón és horvát területekről, s nem vagy csak elvétve van jelen a szerb, illetve bosnyák részokről adatolható várnevek csoportja, melyeknek magyar vonatkozásai vannak.

Munkám három nagyobb egységből áll. Az első fejezetben a várnevek kapcsán eddig megfogalmazódott tudományos eredményeket tekintem át. Elsőként a vonatkozó magyar és nemzetközi nyelvtudományi, illetve névtani szakmunkákat ismertetem, majd a történettudománynak és a régészetnek a várakról feltárt azon eredményeit foglalom össze, amelyek a várnevek szempontjából is meghatározók.

A második fejezet elméleti jellegű: a várnévnek mint helynévfajtnak a kategóriáját igyekszem körülhatárolni, a kérdés körüljárása ugyanis nélkülözhetetlen ahhoz, hogy meghatározható legyen a vizsgálatba bevonandó nevek köre. Ennek részeként szót ejtek a vár mint objektumfajta sokféleségéről, s arra is kitérek, hogy az adatolás értékelése során milyen nehézségek adódnak a várnevek kapcsán.

A dolgozat legnagyobb részét kitevő harmadik egységben a várnevek névrendszertani elemzését végzem el. Elsőként behatóan tárgyalom az államalapítástól a 13. század közepéig meghatározó várispánsági rendszerbe illeszkedő várak neveit, kritikai vizsgálat alá vonva az egész névcsoporthoz, illetve az egyes nevekhez kapcsolódó nyelvészeti és történettudományi vélekedéseket. Majd a 13. század közepétől dominánssá váló új típusú várak névanyagát elemzem névrendszertani szempontból. S ennek lezárásaként a két korszak, illetve a két vártípus névadási gyakorlatában feltárt különbségeket is áttekintem.